

petra-poroshenka-na-inavnuraciyi-povniy-tekst-353552.html

10. Снайдер, Тімоті. Величезні ставки битви в Україні. Фашизм повертається в країну. Яку він колись зруйнував // Критика. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://krytyka.com/articles/velychezni-stavky-bytvu->

v-ukrayini-i-fashyzm-povertaietsya-v-krayinu-yaku-vin-kolys-zruynuvav

11. У Маріуполі завалили восьмиметрового Леніна // Український тиждень. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/116893>

Антоніна Макаревич

УДК 37.035(560)4,02 М151

Система суспільного виховання в Османській імперії

Досліджено місце, роль і значення системи суспільного виховання в Османській імперії у період її найвищого розквіту (XV-XVI ст.) в контексті взаємозв'язку розвитку освіти з державною політикою. Розглянуто особливості становлення освітньої системи у мусульманській країні, яку населяли різноманітні релігійні, етнічні та лінгвістичні групи. Особливу увагу автор звертає на державне забезпечення навчального процесу, яке гарантувало доступність освітніх послуг всьому населенню імперії. У статті акцентовано, що політика султанів була спрямована на толерантне ставлення до свого населення, яке було підкріплено традиційною для вірних мусульман благодійністю і взаємодопомогою, що мало позитивні наслідки для розвитку і підтримки гарного рівня освіти на всій території Османської імперії.

Ключові слова: Османська імперія, система освіти, початкова школа, медресе, імарет, мюдерріс.

The article considers the place, role and importance of public education in the Ottoman Empire in the period of its highest development (XV-XVI c.) in the context of the relationship of education with government policy. The features of the formation of the educational system in a Muslim country, inhabited by various religious, ethnic and linguistic groups are investigated. Particular attention is drawn to the state of the educational process, which guarantees the availability of educational services to all population of the empire. The author accented that the policy was aimed at Sultans` tolerance to its population, which was supported by the traditional Muslim believers charity and mutual aid, which had a positive impact on development and support education throughout the Ottoman Empire.

Key words: Ottoman Empire, Education System, Primary School, Madrassa, Imaret, Muderris.

Поняття особистості і лідера – надзвичайно суперечливі. Кожна людина має своє визначення, яке ґрунтується на її власному світогляді і вихованні, але більшість погодиться з тим, що велику роль у вихованні особистості грає освіта. На мою думку, освічена людина може створити комфортні умови життя не лише собі, але й своєму оточенню, яке може сягати родини, громади, міста, а інколи – навіть країни. В такому випадку ми маємо звертатися до системи виховання на рівні держави. Я пропоную розглянути досвід Османської імперії - унікального державного утворення, яке увібрало в себе найкращі здобутки управлінського досвіду і культури різних народів у доісламський період і час панування мусульманства. Станом на XV ст. в імперії було створено унікальну для свого

часу систему управління державою, що включала виховання еліти за принципами власних заслуг, а не походження і багатства. Османи самостійно дбали про формування кадрів адміністративної системи, які гідно працювали на розбудову країни.

Актуальність теми безпосередньо пов'язана з соціальними змінами, що відбуваються в Україні сьогодні. Рух української держави у напрямку європейського культурного простору вимагає пошуку нових шляхів соціального розвитку, особливо у питаннях виховання, на усіх етапах цього процесу. Досвід Османської імперії у встановленні основ норм виховання допоможе з'ясувати досягнення та уникнути помилок у європейському виборі. Тюрки-османи в центр суспільства ставили освічену людину, яка слугувала гарантією процвітання

держави. На мою думку, для України вкрай важливо зрозуміти і перейняти принципи виховання особистості в Османській імперії, які допоможуть нашій державі відстояти своє заслужене право бути незалежним і повноцінним суб'єктом політики. За роки незалежності в Україні не приділяли належної уваги вихованню свідомого громадянина. Зараз, у надзвичайно важкій і водночас визначальний момент для нашої держави, ми зіштовхнулися не лише з зовнішнім тиском, але й з внутрішнім хаосом і розбратом серед українського населення. Часткова відсутність спрямованої державної політики у питаннях освіти і патріотичного виховання в Україні не змогла гарантувати національного єднання українців. Саме тому я вважаю, що досвід османів у питаннях державного втручання в освіту і виховання свідомого громадянина є корисним для України у вирішенні проблем сьогодення.

Османська імперія – мусульманська держава, в якій релігія була визначальним елементом життя. На це вказує той факт, що релігійну ознаку було поставлено на перше місце задля зменшення ролі етнічного та лінгвістичного розмежування. Відомо, що Османська імперія налічувала багато релігійних, етнічних та лінгвістичних груп: тюрки, татари, араби, курди, вірмени, греки, албанці, серби, боснійці, хорвати, болгари, румуни, угорці, євреї та інші. Для забезпечення миру і безпеки різних національностей кожній релігійній комуні (міллету) було надано правову та культурну автономію. Всі внутрішні справи були ввірені лідеру їхньої релігійної ієрархії [7, р. 112]. Можливо говорити про те, що релігія в Османській імперії була основою світобуття. Дотого ж їхнє сприйняття необмежувалось лише ісламом. Коран каже: «Віруючі хай не будуть дружити з невірними, окрім вірних». Мусульмани не вважали християн невірними, вони визнавали святість Христа, вважали Його чудотворцем, посланником і другом Бога, Великим пророком, вірили в непорочне зачаття Діви Марії, яку вважали однією з найвеличніших жінок в історії. Крім того, серед тюрків було чимало людей, які за своїми власними переконаннями були впевнені в святості християнської віри і з повагою ставилися до християн. Ці факти засвідчують відсутність релігійної нетерпимості в Османській імперії в XV ст. Після завоювання Константинополя за греками було збережено всі храми, особи патріарха, єпископів і священників

визнавались недоторканими і звільнялись від податків. Традиційні норми, канони православної церкви зберігали свою силу у всіх внутрішніх справах церковної общини, всі релігійні дійства справлялись вільно і без перешкод. Наприклад, за дослідженнями заслуженого професора Московського університету А.П.Лебедева, три перших дні Пасхи греки проводили вільно і досить весело, тобто ніхто не міг їм цього заборонити, а тим більше перешкодити. Більше того, в цей час мусульмани намагались не виходити з дому без особливої необхідності, щоб не заважати грекам святкувати на вулицях міста [4, с. 163].

Османська імперія в часи свого найвищого розквіту, сили і могутності (XV-XVI ст.) була справжнім монстром для своїх ворогів, але варто було опинитися у складі “Дар-уль-іслам”, у світі віротерпимості, як ставлення кардинально змінювалось у кращу сторону. Мегмед II Завойовник, султан Османської імперії, який правив у 1451-1481 рр., вважав, що не потрібно ламати традиції новозавойованих територій, а навпаки – створити умови для співіснування різних народів на одній території. Султан був надзвичайно освіченою людиною, він розумів, що сила імперії полягає в людському потенціалі, який потрібно виховувати самостійно. За часи правління Мегмеда II держава зробила величезний прорив у розвитку освіти та науки. Мегмед II Завойовник надзвичайно багато уваги приділяв питанням культури, що заклало базис для розбудови імперії. Сам правитель мав достатньо чеснот, які надають йому право займати передові позиції серед повелителів держави османів. Мегмед II активно займався будівництвом вищих і нижчих шкіл не лише у новій столиці, а й по всій території імперії.

Тюрки-османи зазвичай будували школи (медресе) при мечетях, що вподальшому розросталось у великі комплекси – імарети. Дані заклади надавали їжу та притулок для дервішів, мандрівників, студентів, купців і бідних людей. Такі інституції продовжували політику османських правителів, спрямовану на розбудову держави, заснування нових районів навколо інфраструктурних комплексів, а також створення османського духу присутності у кожному місті величезної імперії, яку населяли різноманітні етнічні спільноти з різним віросповіданням. У такий спосіб міста і містечка вбирали в себе характерні ознаки мусульманських міст:

мечеті, базари, караван-сараї, хамами, медресе, бедестани, хане у виконанні кращих архітекторів наповнювали Османську імперію. Таким чином, держава здійснювала інвестування у свої провінції, підвищуючи їх рівень життя, надавала притулок та їжу охочим, поширювала культуру в маси та створювала умови для додаткового доходу імперії [3, с. 153].

Ми можемо говорити про ісламізацію, яка у випадку Османської імперії не означала щось примусове або незаконне, бо разом з релігією люди отримували можливість досягти висот у кар'єрі, докорінно змінити свій соціальний статус. Яскравим прикладом такого кар'єрного зросту є доля вихідця з Боснії Мегмета Сокколу, який в дитинстві прийняв мусульманство, що дало йому змогу здобути гарну освіту, а після зайняти посаду великого візира з 1564 по 1579 рр. за правління султана Селіма II йому було довірено всю повноту влади в державі.

Імарети слугували важливим елементом у підвищенні рівня освіченості в імперії, адже для здобуття основ грамоти не потрібно було мати високий соціальний статус або матеріальне забезпечення. Навпаки, школи і медресе в імаретах давали можливість стати досить освіченою людиною і покращити якість свого життя. Мусульмани дуже прихильно ставились до тих, хто вмів читати Коран, знає арабську мову. Суспільство завжди виділяло таких людей серед інших.

Здобути певні знання відвідувачі імаретів могли не лише під час занять, а й впродовж усього дня під час спілкування між собою. Діалог між відвідувачами різноманітних закладів не припинявся, кожен день учні, викладачі, міщани, перехожі, могли обмінюватись новинами, отриманими знаннями, які і далі поширювались серед населення Османської імперії далеко за межі одного імарету. Таке неформальне спілкування великої кількості людей різного соціального статусу, рівня освіченості, матеріального доходу відіграло велику роль у творенні загальної культури населення імперії. Імарети створювали широкий простір соціальної комунікації через власну багатofункціональність, центральне місце в яких займали мечеті, куди на масовий намаз по п'ятницях приходили учні, вчителі, службовці, мандрівники, обездолені, сироти, хворі, нужденні, які знайшли притулок у караван-сараї, потім відбувався сніданок, починались заняття, працювали лікарні, в усипальницях віддавали дань померлим. За

даними Емі Сінгер, найбільший імарет у Стамбулі, що носив ім'я Мегмета Завойовника, двічі на день відвідувало близько півтори тисячі людей, серед яких частими гостями були сановники, мандрівники, студенти і вчені з навчальних закладів при мечетях, охоронці медресе і шкіл, персонал імарету і лікарні [9, р.13].

Традиція благодіянь дуже поширена в ісламському світі, а подаяння (закят) є одними з основних обов'язків всіх мусульман, в Корані згадується також садака – добровільна благодійна допомога, розмір якої не вказано, тобто не є принципово важливим [9, р.1]. Благодичність була гарною ознакою гідної людини, яка дбала про майбутнє своєї країни, підвищення культурного рівня її населення. Імарети створювали за рахунок доходу від вакфу – благодійно заповіданого майна, доходи від якого призначались на релігійні або благодійні цілі. Важливо зазначити, що держава всіляко підтримувала усіх, хто сприяв розвитку імаретної системи. Відомий історик-османіст університету Анкари Халіль Іналджик наголошує на тому, що вакф гарантував беззаперечне існування громадських служб та установ [3, с. 152], адже акт вакфіє забезпечував прибутки із заповіданого певною особою майна, спрямовані виключно на благодичність. Жертвувати могла як і сама держава в особі вищої адміністрації, так і окремі особи, які звільнялись від податків [5, с.134].

Ми можемо стверджувати, що освіта в Османській імперії була доступною для всіх, хто бажав отримати знання. Для того, щоб навчатися, не потрібно було мати певний статус, гроші або ж родинні зв'язки. Держава самостійно або за допомогою заможних осіб створювала умови для процвітання різноманітних установ, які надавали освітянські послуги. Єдиною обов'язковою умовою для охочих здобувати знання було навернення до ісламу. Вище ми говорили про те, що ісламізація не була примусовою, але відкривала досить широкі горизонти для людини будь-якого походження забезпечити собі гідне життя в імперії. Султани пильно опікали усіх, хто вірно їм служив, для чого попередньо потрібно було здобути освіту. У державі османів вважали, що служба при дворі – почесна справа, досягти якої можна за умови поєднання власних здібностей і результатів навчання [1]. Османи мали чітке уявлення про те, що бог створив людей з різними можливостями, вміннями,

талантами. Кожен має вправно виконувати свою роботу і отримувати за це законну, чітко визначену винагороду. Ідеально влаштованого суспільства не існує і не існувало, тому цілком очікувано, що люди з більш сильним характером зможуть силою відбирати права у інших. Виникає нагальна потреба у правителі, який би зміг забезпечити безпеку народові та влаштувати порядок всередині держави [2, с. 372]. Ми знову бачимо нерозривність існування освіти і держави в Османській імперії, де правитель виступає гарантом роботи освітньої системи і її результатів.

Освіту діти могли отримати вже з трирічного віку, коли йшли до молодшої школи. Важливо звернути увагу не те, що відвідувати заняття могли хлопці і дівчата різного походження. Таким чином, школа з самого малечку виховувала у дітей почуття толерантності до всіх релігійних, етнічних і лінгвістичних груп. Учні вчилися одразу товаришувати, не дивуючись культурному розмаїттю імперії. Те саме стосувалося і соціального статусу сімей, з яких походили діти. В класах було започатковано практику матеріальної допомоги бідним, яку надавали засновники школи або ж заможні батьки дітей. Османи намагались формувати систему освіти на принципах взаємодопомоги, толерантності і підтримки [8, р. 164]. Освічена особа – більш стримана, розсудлива, старанна, дисциплінована. Людина, яка володіє такими якостями, завжди зможе знайти своє місце, гідно служити своєму султану задля процвітання держави і досягти успіху в цьому житті.

Освіта в Османській імперії була безкоштовною, в школах було встановлено добове утримання кожного учня у розмірі 2 акче, безоплатно надавались одяг і їжа, а також оплачувалась одна подорож на рік [8, р.166]. Якість освіти підтримувалась на досить високому рівні: школярів вчили читати Коран, основам мусульманської релігії, каліграфії, арифметиці, арабській і перській мовам. Приділяли увагу також мистецтву, зокрема існували заняття музикою. Дітей, у яких виявляли гарний слух і голос, міг чекати успіх на цій ниві. Особливістю системи освіти в імперії османів було те, що вчитель мав визначити здібності кожної дитини, від чого залежав термін її навчання в школі. Якщо діти одночасно розпочинали свої заняття, то це зовсім не означало, що вони разом закінчать навчання. Початкова школа надавала

грунтовну підготовку для продовження освітнього шляху в медресе – вищого навчального закладу, а якому переважно вивчали Коран, шариат і богослов'я. Випускники медресе могли отримати місце в адміністративно-судовому апараті.

За даними відомого турецького історика Халіля Іналджика, перше медресе з'явилося в Ізніку у 1331 році, яке було ввірене вченому Давуду з Кайсері. Даний випадок став правилом: кожне медресе славилось ім'ям свого вченого, що і визначало фахове спрямування начального закладу. Викладачі, як і учні, подорожували країною з метою поглиблення власних знань і наукового діалогу [3, с. 180].

Можна припустити, що в імперії було створено гідні умови для подорожі за новими знаннями, а досить довгий шлях до медресе лише зайвий раз підкреслює престиж освіти. Держава забезпечила гарну мотивацію та інфраструктурні можливості для здобуття знань. Наполегливих і дисциплінованих в майбутньому чекала гідна винагорода. Отже, імаретна система по всій території країни у великій мірі стимулювала розвиток освіти і спрощувала шляхи її здобуття. Кожен учень знав, що дорогою зможе перепочити, поїсти, а також поспілкуватися, поділитися досвідом з іншими і отримати слухну пораду щодо продовження навчання.

Викладача в медресе називали мюдеррісом. Звання було надзвичайно поважне і засвідчувало авторитетність викладача в релігійних науках, а також у певній галузі також. Відомо, що духовне знання в Османській імперії ставилось вище за всі інші, але й інші науки не відкидались. Метою навчання було пізнання Бога, якого можна досягти лише шляхом всебічного розвитку. Обов'язкову основу склали релігійні науки, а також арабська мова, ґрунтовно вивчивши які можна було звертатись до інших галузей знань [3, с. 180].

Великий внесок у розвиток системи медресе зробили султани Османської імперії Мегмед II Завойовник і Сулейман Кануні. Перший з них побудував групу медресе Сахн-і Семан у 1463-1471 рр., а другий – групу медресе Сулейманіє у 1550 – 1557 рр. Саме ці навчальні заклади надавали освітні послуги найвищого рівня в імперії завдяки значному матеріальному забезпеченню, різностороннім навчальним програмам і багатим бібліотекам [2, с. 202]. Можемо зробити висновок, що медресе відрізнялись між собою престижем

отриманою в їх стінах освіти. Мало значення місцезнаходження навчального закладу, особа мюдерріса і засновника. Звичайно ж, медресе, які засновували султани славилися найбільше. У “Мебде-і канун-і йенічері оджаги таріхі” згадуються данішмендами – випускники медресе вищого ступеня, які по закінченню навчання ставали мюлязімами, тобто кандидатами на отримання посади мюдерріса або кадія [6, с. 221]. Іншими словами, авторитетність медресе впливала не лише на якість освіти, а й на соціальний рівень випускників, на їх першопочаткову ланку професійного росту.

Отже, зі сказаного вище випливає, що освіта не може існувати без підтримки держави. Османам вдалося створити унікальну для свого часу систему суспільного виховання, яка була побудована на принципах доступності освіти, толерантності, чіткої дисципліни і взаємодопомоги. Османські султани змогли підняти престиж освіти на достатньо високий рівень і надати гарний стимул для навчання. Держава гарантувала забезпечення посадами усіх, хто старанно навчався і приділяв науці увесь свій час. За це учням надавалося добове утримання, їжа і одяг. Більше того, закладена у мусульманстві традиція благодіянь, поширювалась і на допомогу дітям з бідних сімей. Проте, бідність не сприймалась у негативному сенсі. Дитина знала: якщо буде добре навчатися – зможе гідно влаштувати своє життя і ніколи не соромилась свого походження. Османські султани оточували себе освіченими людьми, які вірно служили своїй державі. Ні гроші, ні зв'язки, ні походження не грали жодної ролі. Така хитрість султанів допомагала їм утримувати величезну імперію в своїх руках протягом шести століть, бо лише та людина, яка знає ціну своєї посади, буде старанно виконувати свої обов'язки. Саме тому в Османській імперії завжди дбали на державному рівні про розвиток освіти, яка мала на меті виховувати гідних, освічених громадян, адже навчальна система вбирає в себе культурний рівень населення, його прагнення до певного розвитку, філософію,

стиль життя. Наскільки освіта може віддзеркалювати рівень суспільства, настільки ж може піднести його і наблизити до бажаних результатів. Зв'язок системи освіти і держави є нерозривним, бо держава закладає основи і умови для її розвитку. Досвід Османської імперії, на мою думку, яскраво показує яким чином людський потенціал може гарантувати стабільність процвітання держави, а також як занепад системи освіти може в результаті понести за собою занепад всієї держави.

1. Дергачев В. Османская империя. Восточная элита качества [Електронний ресурс] / Дергачев В. - Режим доступу: <http://dergachev.ru/Landscapes-of-life/Imperial-geopolitics/07.html>
2. История османского государства, общества и цивилизации: В 2 Т. [под ред. Э. Ихсаноглу] / Т.1.: История Османского государства и общества. – М.: Вост. лит., 2006. – XXXII+602 с.
3. Иналджик Г. Османська імперія. Класична доба 1300-1600 / Иналджик Г. – К.: Критика, 1998. – 290с.
4. Лебедев А.П. История Греко-Восточной церкви под властью турок: От падения Константинополя (в 1453 г.) до настоящего времени / Лебедев А.П. – СПб.: «Издательство Олега Абышко», 2012. – 704 с. - (Серия «Библиотека христианской мысли. Исследования»).
5. Мантран Робер. Повседневная жизнь Стамбула в эпоху Сулеймана Великолепного / Мантран Робер. – М.: Молодая гвардия, 2006. – 408 с.
6. Мебде-и канун-и йенічері оджаги тарихи (История происхождения законов янычарского корпуса) / [ст., пер., ком. и прим. И.Е. Петросян]. — М.: Наука, 1987. — 284с.
7. Kia. M. Daily Life in the Ottoman Empire / Kia M.O.: Green wood Pub Group Inc. - 2011. – 295 p.
8. Selami Sonmez. Primary education system in Ottoman empire [Електронний ресурс] / Selami Sonmez // International Journal of Humanities and Social Science. Vol. 3. – 2003. - No. 5. – P. 163-170. — Режим доступу до журн. http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_3_No_5_March_2013/16.pdf
9. Singer A. Imarets In The Ottoman World / [Електронний ресурс] / Singer A., //Christine Wood head (London: Routledge). – 2012. - P. 72-85. – Режим доступу: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.178.6091&rep=rep1&type=pdf>